

BESZÉLGETÉS A SIRÁLYRÓL

CIRILL BETŰS CIKLUS

Kérdezhetném: ha újabb Csehov-dráma,

miért éppen a Sirály? De kérdezhetném azt is: miért Csehov, megint Csehov, aki igazán nem kamaraszínházi méretű" szerző? Es kérdezhetném azt is: ez már Csehov-ciklus?

Bálint András: Ciklusnak ciklus, hiszen jelenleg négy orosz szerzőt játszunk - szinte már cirill betűs a színház felirata. Gogol Ház-tűznézőjét, Osztrovszkij Erdőjét és a két említett Csehovot, a Ványa bácsit és a Sirályt. Ha statisztikát csinálnánk, a hónap felében biztosan cirill betűs darabot játszunk.

- Nem épp a legfőbb trend manapság, de mindegy. Tehát: miért a Sirály? A Ványa bácsi miatt?

B. A.: Semmi köze hozzá.

- A „levegőben van" a darab?

Valló Péter: Ha egy színház bemutatja az Othellót, aztán a Lóvá tett lovagokat, senki nem beszél Shakespeare-ciklusról. Szerintem a Ványa bácsi és a Sirály szinte semmilyen elemében nem hasonlít egymásra. Egy jó színházban a színészek is „eldöntik", hogy mi kerül színre. A Sirályhoz pedig kell egy olyan színész... de persze most megkerülöm a kérdést, hiszen mi nyilván úgy gondoljuk, hogy Csehovnak fontos közlendője van a

ni. És úgy is gondoljuk, hogy ez a mondandó ma is érvényes, a mi kis színházunkban is; és azt is gondoljuk, hogy a mi fogékony közönségünk erre kíváncsi.

- Valami olyasmi történt, hogy akadt egy Nyina a társulatban, tehát elővetted a darabot? Aztán rájöttél, hogy a fordítás nem jó, tehát le is fordítottad? Azt is tudad, hogy mit mondanál ma Csehovval, és ehhez osztottad ki a szerepeket? Vagy minden másképp van?

V. P.: Nagyon sok évig kell dédelgetni egy ilyen darabot az embernek ahhoz, hogy egyszer csak neki merjen vágni a megrendezésének. A bennem lévő kép persze állandóan módosult, és vártam a kedvező helyzetre és társulatra. Általában a Három nővérrel mondják, hogy akkor érdemes megpróbálkozni vele, ha van egy társulatban négy alkalmas színész. Azt, hogy a fordítás nem jó, több éve lehet tudni - minden újraolvasásnál egyre porosabb. Körülbelül nyolcévenként „amortizálódik" a fordítások nyelve (most természetesen a kortársi témájú darabokra gondolok, nem a történelmiekre), és bár a könyvkiadás reménytelen helyzete miatt az újrafordítások nemigen jelenhetnek meg, ha az ember rendezni kezd, megpróbál élő, érvényes nyelvi formát létrehozni.

-Mivel a Ványa bácsit és a Sirályt is Morcsányi Géza fordította újra, ha egyszer legalább a négy nagy Csehov-dráma új magyar szöveget kap, abban neked mulhatatlan érdemeid lesznek. Miről szól az új fordítás? Arról, hogy értelmes, értelmezhető és ismerős legyen a nyelvi közeg a néző számára? Hiszen ez nem egyszerűen a mai hétköznapi nyelv.

Morcsányi Géza: Persze hogy nem, mert van egy eredeti. Csehov esetében viszonylag könnyebb a dolgunk, mert ez a fajta orosz irodalmi nyelv nagyon keveset változott, jóval kevesebbet, mint például a miénk. Kevés benne az archaizálás, az ünnepélyesség is általában hiányzik ezekből a darabokból. Es kedvez az is, hogy míg régen elvárták, hogy a fordítások „irodalmiak" és csiszoltak legyenek, ma fölszabadultabbak és közvetlenebbek lehetünk.

-Még sincs arról szó, hogy a szereplők úgy beszéljenek, mint mi, még csak arról sem, hogy ugyanazt a nyelvet ugyanúgy használnák. Tehát ez a fordítás sem nélküli a csiszoltságot, a látszólagos szerkesztet-lenség nagyon is megszerkesztett.

M. G.: Persze. Csak éppen én egy alkalmasított iparosember vagyok, aki régóta ismeri Valló Pétert és a színészek nagy részét, együtt dolgozom velük, és hallgatom a fülemre. De az aggályosságomat sem tudom levetkőzni, hiszen ott az eredeti szöveg, amiből, úgy látszik, én több töredékességet olvasok ki, mint az előző fordítók. Szóval minden végig van gondolva.

- A fordításnak van valami köze ahhoz, hogy a rendező mit gondol a darabról?

M. G.: Nyilván azért dolgozunk ilyen jól együtt, mert hasonlóan látunk bizonyos dolgokat. Mielőtt dolgozni kezdek, persze elhangzanak „félszavak", hogy ő mit gondol az egészből. Gogol Ház-tűznézőjének magyar fordítása alapján nem akadt rendező, aki elhitte volna, hogy ez a darab valaha sikeres lehet - nem is volt sikeres soha. Aztán Valló elolvasta az eredetét, és meggyőzte Bálint Andrást arról, hogy ez egy vicces, vidám darab; így aztán én lefordíthattam ezt a régen dédelgetett álmomat.

V. P.: Visszatérve a kérdésedre: szerintem nem szabad rendezői koncepciót belefördítani egy színdarabba.

- Nem történik ez meg néha magától?

V. P.: A Géza fordításában biztosan nem. Ezenkívül én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy eredetiben olvasom a szöveget, és ahhoz „gyártom" a koncepciót.

- A Sirály - sokan leírták már - rejtélyes, számos ponton titokzatos darab. Es mindenki vár tőle valamit: a nézők, akik esténként ott ülnek a nézőtéren, valamilyen Sirályt ott ülnek a nézőtéren, valamilyen Sirályt helyzet értelmezése a rendezőre vár, vagy

Csomós Mari (Arkagyina) és Cserhalmi György (Trigorin)

Széles Tamás (Trepljov) és Schell Judit (Nyina)

eldől magától rendező hiányában. Ráadásul a döntések „dominóelv”-alapon működnek: az egyikből következik a másik, és így tovább. Itt van mindjárt az értelmezés. Bevett szokás a Sirályt generációs darabnak fel-fogni, ilyenkor a Nyina-Trepljov- (Morcsányi fordításában Trepljev), illetve az Arkagyina-Trigorin-ellentét kerül a középpontba. Te nem így döntöttél. Hanem... hogyan is? Mi volt az első, a legfontosabb döntésed? Az, hogy ki játssza Nyinát?

V. P.: A Sirályt általában akkor kezdik szeretni a rendezők, és akkor akarják megrendezni, amikor a saját pályájuk vagy a saját szakmájuk helyzetéről valamilyen véleményük támad. A legeklatásabb példa erre

és ha fiatal a hallgatóság, muszáj erről beszélni - az oly sokat emlegetett Székely- és Zsámbéki-féle Sirály-rendezés Szolnokon, illetve Kaposvárott. Láttam annak idején az előadásokat, és máról visszatekintve még világosabb, hogy az akkoriban „beállt” színházi világ (amely 1956 után alakult olyanná, amilyenné) végének kezdetét jelentették. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján afféle harci harsonákként jelezték, hogy jön az új színházművészet, amely majd átrendezi a

- Ez így szép szimbolikus kör. Es majd évek múlva meglátjuk, valóban a Sirályok keretezik-e az általad jelzett színházi korszakot. De magán a drámán belül mi volt az első döntés, amit meghoztál

V. P.: Először azt kellett eldönteni, hogy milyen a színdarab, amit Trepljov írt. Es milyen a színésznő, Nyina, aki játssza. Jó-e, rossz-e, tehetséges-e, tehetségtelen-e? Ezt a döntést hoztam meg elsőnek.

- Es szerettem te úgy döntöttél, hogy a darab vacak, és Nyina minden igyekevése komikus.

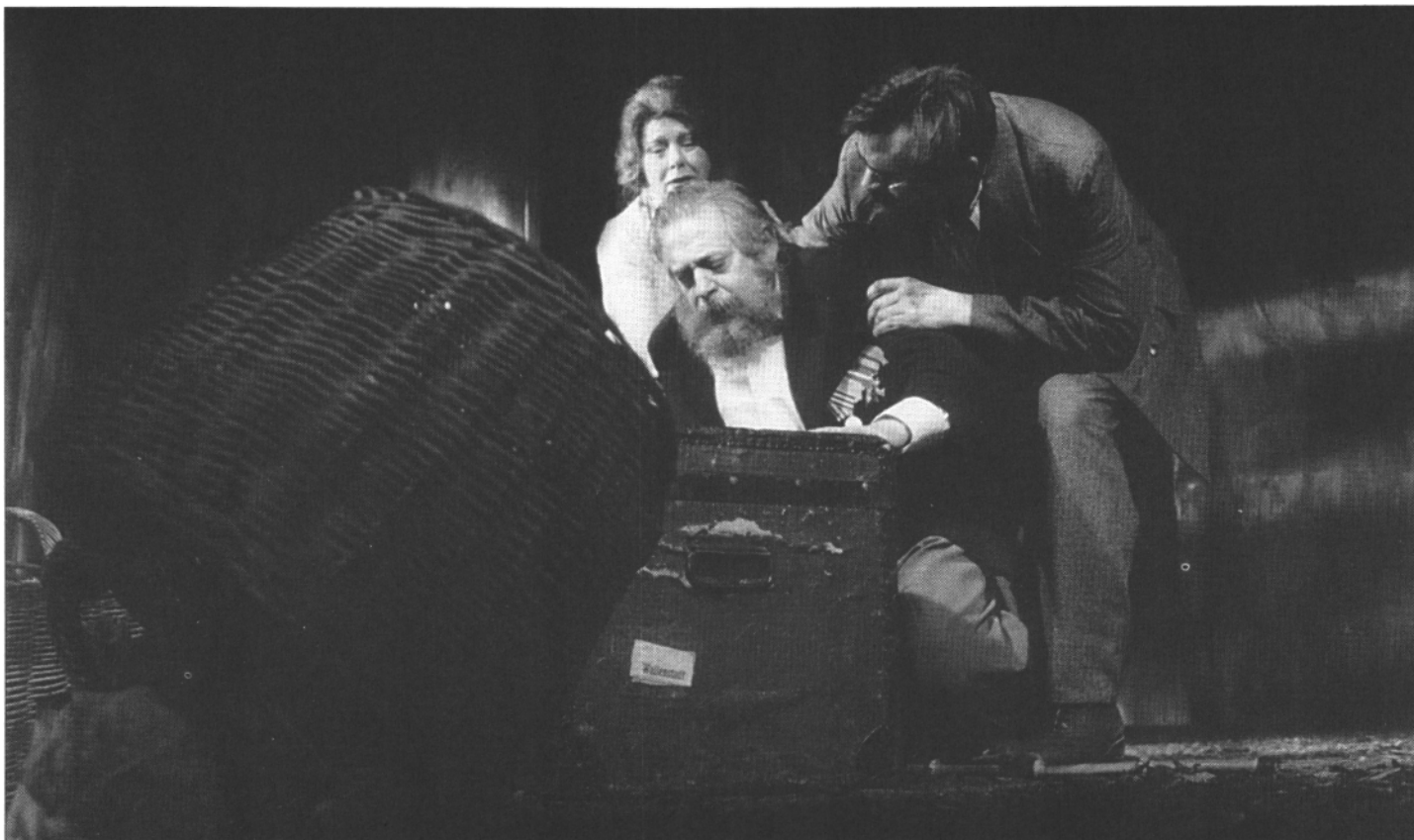
V. P.: Úgy döntöttem, hogy Trepljov nem ír jól. Nem is mondja róla senki - Dorn doktoron kívül, aki tesz egy jóindulatú megjegyzést -, hogy tehetséges.

- Az első felvonás alatt nevet a közönség; vígjátékot lát. Tehát világos, hogy ez a Sirály nem fog szólni a jogosan teret követelő új művészet igazságos, majd eltiport harcáról, mi több, már kezdetben igazság szolgáltatnak annak az Arkagyinának, aki úgy viselkedik ezen a bemutatón, ahogy, hiszen neki van igaza. Tehát az is eldőlt, hogy Arkagyina a valaki ebben az előadásban. Nem?

V. P.: Nem. Szerintem egy hiú, önző és emiatt nagyon neveletlenül viselkedő színésznő ül a nézőtérben, aki egyáltalán nem képes tolerálni - ahogy ezt a fiatalember el is mondja -, hogy olykor öt perccig nem róla szól valami.

B.A.: Az első előadásokon nagyobb a szakmai részvétel, utána jön az úgynevezett közönség. Es ez az úgynevezett közönség sokkal kevesebbet nevet ezen az első felvonáson.

V. P.: Mielőtt áteveznének a darab művészetfilozófiai vizeire, elmondanám, hogy elsősorban egy emberi történetet rendeztem meg. Anyával és fiával, lánnyal és vőlegé-

Csomós Mari, Jordán Tamás (Szorin) és Csankó Zoltán (Medvegyenko)

nyével vagy szerelmesével. És az igazi történet az, hogy hogyan lehet ezekben a viszonylatokba belehalni. Azt mondod, hogy a darabnak nagyon sok olvasata van: bele lehet halni a tehetségtelenségbe, az elfojtott tehetségbe, a szerelembe, az anya általi elnyomásba, és végül bele lehet halni abba is, hogy minden ajtó, amin megpróbálnék kimenni, becsukódik. Minden életút, amerre haladni tudnék, bezárul előttem. Az tehát, hogy végül mitől is Iesz Trepljov öngyilkos, csak egy a sok konfliktus közül.

- *Ha a magánéleti viszonyok történetét nézem, akkor az Arkagyina-Trigorin párosnak is hangsúlyos a története, és azt hiszem, hogy itt is döntenie kell a rendezőnek. Ha te úgy döntesz, hogy ez egy önző asszony, aki féltékeny a fiára, és csak magával és a nála kicsit fiatalabb élettársával foglalkozik, ez is egy lehetséges értelmezés, ráadásul elég gyakori. De a te rendezésedben azt látjuk, hogy Arkagyina igazi nagy díva, színésznőből van minden porcikája, tehát azért sem bírja a fiát, mert az jelzi az ő életkorát. A színésznősége tartozéka Trigorin is.*

V. P.: En úgy döntöttem, hogy ő színésznő, ráadásul orosz színésznő a múlt század végéről. Hogy milyen színésznő, abban nem voltam nagyon jóindulatú; azt hiszem, egyébként semmiben, ezt írják az előadásról. A nagy állami színjátszásból Arkagyina egyszer csak Harkovba keveredik, diákok elé, Trepljov is kábult életet emleget, és a darabok is egyre bizonytalanabbak - szóval valószínűleg elég rossz történetről van szó. Ezeket a karriereket mi jól ismerjük, és semmi okunk másképpen gondolkodni róluk - már megint századvég van. Lehet, hogy ma kicsit több az aszfaltos út, de ugyanazok a megkoptott, szörnyű, elrettentő emberi viszonylatok állnak fenn, és ugyanaz a bomlófélben lévő színházművészet.

- *Ha Arkagyina ízig-vérig színésznő, akkor Trigorin a színésznőnek mondja, hogy neki most inkább Nyina kellene. És a színésznő feleli erre azt, amit Trigorin hallani akar. Es akkor ez a jelenet nyilván ezredszer játszódik le ugyanígy. De akkor van-e még tétje?*

V. P.: Lehet így is látni. De az nincsen belerendezve, ha ezt akarod kérdezni, hogy ne legyen tétje. Persze, van benne hamisság, számítás, megjártszottság, színészet, de ez mind semmit nem von le ennek az erősen középkori asszonynak a nagy és mély fájdalomából.

- *Nincs-e a Sirályba, pontosabban Nyina figurájába beépítve a dilemma, hogy vagy az első felvonásban autentikus, vagy a negyedikben?*

V. P.: Megértettem a kérdést... Állítom, hogy Schell Judit személyében nemzedéke egyik legkiválóbbika játssza nálunk Nyinát. Azt gondolom, hogy Trepljov annyira szereti ezt a nőt, amennyire férfi nőt szerethet. Miközben ez a nő egy másik férfival él, ő könnyesen kószál a tó körül, és csókolgatja a lábnyomát. Es ennek ellenére ez a férfi azt mondja, hogy ez a kislány nem játszik jól. Az első felvonásokban természetesen olyanok ábrázolom Nyinát, mint a szomszéd föld-birtokos lányát egy isten háta mögötti helyről. Aztán ez a nő olyan kataklizmán megy keresztül - mint asszony, nő, anya, szerelmes és mint színésznő -, hogy teljesen megváltozik. Tehát az, hogy az első három felvonás elválik a negyedikről, majdnem törvényszerű. De az igaz, hogy ha komikára osztom a szerepet, annak nagy nehézséget fog jelenteni a negyedik felvonás, ha tragikára, annak meg az első három.

- *Ebben a darabban életek mennek tönkre, van, aki meg is hal, mégsem a tragédiák határozzák meg, hanem az analitikus szemléletmód. Dorn rezerváltsága, például.*

bizalmat hangsúlyoztuk. Az előadás tengelyében az áll, hogy hogyan és miért mennek tönkre ezek az életek. A mi olvasatunkban azért, mert az érzelmek vagy nem valóságosak, vagy nem elég erősek, vagy nem állják ki a szakítópróbát. Es tényleg: elég sok ember megy tönkre ebben a darabban. Meghal egy gyerek, egy felnőtt. A felnőtt halála folyamatokat indít el a többiek viszonyrendszerében.

- *Dorn doktor többnyire a falat vagy az ajtófélfát támasztja, gúnyos vagy otromba megjegyzéseket tesz - és maga is igen boldogtalan. A helyzete igen kéynes - ahogy ezt manapság a pártokról mondják: mindenkitől egyenlő távolságot tart. Ez az ő figurájának a lényege. Változik-e vajon az előadások során?*

B. A.: Nem tudom megállapítani. Dom mellékszereplő. Engem a szerepben leginkább a barátjával, Szorinnal való kapcsolata érdekel, ragad meg vagy szórakoztat, akit Jordán Tamás játszik, ő a fő partnerem a darabban. A próbán mindig azt mondtam: az a baj, hogy úgy kiabálok vele, mintha haragudnék rá, holott úgy kellene, hogy nem haragszom. Talán mostanában már sikerül vele úgy kiabálnom, ahogy az olaszok kiabálnak egymásra, vagy ahogy az ember a kisleány kiabál, vagy a papjával, akit nagyon szeret, de azért kiabál vele.

- *A csehovi orvosok között fura alak ez a Dorn, mintha egy kései drámából lépett volna elő.*

B. A.: Dornnak van egy szeretője huszonöt éve, aztán ott a lánya, Mása, akiről - minden igyekezetünk ellenére - ezt senki sem veszi észre, kivéve azokat, akik már a darabból ismerik ezt a kapcsolatot. Es...

- *Pedig van rá egy jelenet: Szávai Viktória mint Mása Dorn nyakába borul, segítséget kér, Dorn viszont lerázza. Ebből kellene bonyolult - és főként nem látható - össze-*

függéseket teremteni.

B. A.: Az első felvonás végén tényleg a nyakamba borul Viki, azt mondja, szerelmes Trepljovba, mire én azt felelem, hogy „mit tehetnék én, gyermekem”. Emlékszem, hogy Mensáros - aki szerintem a legjobb Dorn volt, akit valaha láttam, amúgy egy eléggé közepes Madách-beli *Sirályban* - mindig azt magyarázta nekem, hogy „kisfiam, ez a Mása a Dorn lánya”, én tőle hallottam először, de ő se tudta eljátszani, szerintem ezt nem lehet eljátszani.

- A darab legfontosabb jelenetében, a legutolsóban is Dorn, a mellékszereplő a főszereplő. Kényes és fontos, darabzáró helyzet. Mit mond ilyenkor a rendező?

B. A.: Amikor Gothár megnézte az egyik főpróbát, és utána mindenkinek mondott valami kellemetlent, nekem is néhányat, akkor azt is mondta, hogy „azért egy kicsit jobban figyelhetnél a többiekre”. Ez nagyon tetszett nekem, hasznos tanács volt. Finom egyensúlyt kell teremteni: ez a csak önmagával törődő, önző ember azért másokra is figyel, hiszen tapasztalt, intelligens, sokat élt, meg hát orvos is. Kártyázás közben látszólag könnyedén játszó, de meg kell látnom az ablakban Széles Tamást, észre kell vennem, hogy a fotel az ajtó elé van tolvá - azért valami gyanús -, és a lövés után is észnél kell lenni. Gyorsan mondani

kell valami kifogást: nincs semmi baj, szétcsattant egy fiola. Pár nappal a premier előtt még úgy fejeztük be az előadást, hogy elől elmondtam a zárómondatot Trigorinnak és függöny. Aztán jött az az ötlet, hogy folytatódjék a történet. Visszaülünk kártyázni. Ketten tudják, mi történt, Dorn és Trigorin.

- A részletek részleteinél tartunk. Vissza az egészhez: jön-e újabb Csehov?

B. A.: Nem gondolunk rá. Elég régen vagyok már itt igazgató, és legmerészebb álmaimban sem szerepelt, hogy mi *Sirályt* játszunk. Szinte szétfeszíti a színház méreteit. Az első felvonásban tizenegyen vagyunk a színpadon. Pár évvel ezelőtt gondoltuk, de jó volna Csehovot játszani. Játszottunk néhány Ibsent meg Strindberget, a Gogol is jól sikerült. Azon töprengtünk, melyik Csehov-darab férne be a színpadra, - a Ványa bácsi. s hívtunk egy vendéget. És ebben az az érdekes, hogy akit vendégnek hívtunk, az előbb-utóbb tag lesz nálunk: Szervét Tibor, Kocsó Gábor, Cserhalmi György, Koós Olga, Csomós Mari, Szombathy Gyula...

- Ez a társulatépítés egyik, eléggé jó módja. És még mindig nincs együtt négy jó színész?

B. A.: Nem tudom. De a hat és fél méteres portál azért csak-csak beszükiti a lehetőségeket. Most inkább azon gondolkozunk, hogy

melyik cirill betűs darabot vegyük le jövőre, hogy a latin betűs darabok is bejöjjenek.

- Az igazi nagy színházakat újabban nem elsősorban színháznak használják. Ettől kialakult a térhasználatnak egy igen érdekes módja, amelyben ezeket a hagyományosan nagy tereket kívánó darabokat áttranszponálják, hogy beférjenek egy kisebb térbe. És ha sikerül, és később az ember nagyszínpadon újra látja, sokszor lötyögősnek, üresnek érzi őket. A kis térben feszítettebb, feszültebb az előadás, közelebb van benne a játszó ember. Biztos vagyok benne: a Ványa bácsi egyik nagy erénye az volt, hogy három méterről lehetett látni a Schell Judit-Kovács Adél kettőt,

B. A.: Meg talán az is, hogy jól játszották. A közönség is megváltozott. Szerintem Horvai István huszonöt évvel ezelőtti Ványa bácsija és Valló Péter mai Ványa bácsija hasonló művészi értékű, csak annak idején ezerkétszáz ember volt kíváncsi rá esténként, most meg kétszázötven.

CSÁKI JUDIT

A beszélgetés a Stúdió K. Élveboncolás című sorozatának keretében hangzott el, résztvevői Bálint András, Morcsányi Géza és Valló Péter.

Schell Judit és Cserhalmi György (Koncz Zsuzsa felvételei)